

**NÁVRAT HISTORIE:
INSTITUCIONÁLNÍ A IDEOVÁ
TRANSFORMACE
LITEVSKÉ HISTORIOGRAFIE
BĚHEM DEVADESÁTÝCH LET**

LUBOŠ ŠVEC

Cílem příspěvku je stručná informace o podmínkách a souvislostech transformace litevské historiografie, a to jak v její institucionální, tak v ideové rovině – tj. jakým způsobem reflektovala dějiny a jaké hlavní tendence se v ní prosadily. Jsou připomenuty hlavní práce, které se objevily během sledovaného období, hlavní kontroverzní témata a diskuse. V příloze uvádím relevantní bibliografie a periodika k litevským dějinám. Podrobná analýza přesahuje hranice stanovené pro příspěvek, ostatně na podrobné analytické monografické zhodnocení litevské dějepisectví dosud čeká.

Destrukce sovětského modelu dějin Litvy

Předpoklady pro hluboké strukturální a ideové změny, jimiž prošla litevská historiografie od přelomu osmdesátých a devadesátých let, byly spjaty s uvolněním kánonů sovětské historiografie za perestrojky. První vlašťovkou narušující sovětská paradigmatata byla diskuse o stalinských nezákonnostech, deformacích a excesech, iniciovaná z centra s cílem oslabit argumentační základnu konzervativní části sovětského vedení a byrokracie a otevřenou diskusí s vtažením veřejnosti připravit půdu pro urychlení reform sovětské společnosti. Aktivizovala především historickou obec a veřejnost u národů, které byly postiženy stalinským terorem a deportacemi.

Cílem nebylo zpochybnit sovětský vývoj a legitimitu mocenského monopolu komunistické strany jako celku, nýbrž postavit proti stalinismu a brežněvovské stagnaci původní leninskou politiku jako nedeformovaný příklad uskutečňování „spravedlivé“ třídní a národnostní politiky, přihlásit se k jejímu odkazu a vytvořením přímé konstrukce leninského pojetí – Gorbačevova perestrojka legitimizovat reformy a zároveň ulomit hrot kritiky a vyloučit destrukci celkové koncepce socialismu. Glasnost' obsahovala zřetelný historický akcent a diskuse nad sovětskou minulostí zároveň vyjadřovala aktuální postoje.¹

Glasnost', otevřená diskuse a kritika, se začala prosazovat v sovětské Litvě s určitým zpožděním a to jak vůči moskevskému centru, tak proti ostatním pobaltským republikám, což vysvětloval americký historik litevského původu Vytas Stanley Vardys počáteční nedůvěrou vůči upřímnosti Gorbačovem zahájených reform (tím, že Litevci nebyli akutně ohroženi přílivem imigrantů z jiných sovětských republik a konzervativním vedením litevské komunistické strany).²

Impulsy k zahájení diskuse nad dějinami nezešly přímo od historiků, ale od spisovatelů a umělců. Týdeník Svazu spisovatelů Literatūra ir menas (Literatura a umění) se stal poté, co na konci roku 1987 začal otiskovat články kritické vůči současné politice republikového stranického vedení, také prvním fórem pro diskusi nad moderní litevskou historií. Následoval Gimtasis kraštas (Rodný kraj), týdeník orientovaný na zahraniční Litevce, ale neméně čtený doma, a Kultūros baraii. Historický odborný tisk nereagoval okamžitě; ani nemohl vzhledem k delší periodicitě a odborné náročnosti. Proto v diskusi let 1988–1989 sehrály ústřední roli výše zmíněné časopisy tvůrčí inteligence a republikový denní tisk.

Historie se rychle stala instrumentem politického zápasu o demokraticizaci a vzápětí o obnovení litevské státnosti. Litevští historici se zapojili do diskusí veřejnosti a během let 1988/1989 zpochybnili a vyvrátili paradigma, na nichž byla postavena legitimita sovětského režimu. Aktualizace historie a využití historiografie zřetelně přesahovaly meze vědecké disciplíny. Možnosti aktualizace byly dány jejím prvotní použitelností při zdůvodňování legitimity sovětského systému. Zápas o interpretaci historie se stal integrální součástí ideologického boje závěrečné fáze studené války a jejího

¹ V. S. Vardys, „Sajudis“. National Revolution in Lithuania, in: J. A. Trapans (ed.), *Towards Independence. The Baltic Popular Movements*, Boulder 1991, s. 11–23.

² V. S. Vardys/J. B. Sedaitis, *Lithuania: The Rebel Nation*, Boulder 1997, s. 97–98.

významu si byly vědomy obě strany. Kalendářní demonstrace, probíhající u příležitosti historických výročí, dokázaly během dvou let aktivizovat širokou veřejnost. První demonstrace litevského disentu ve Vilniusu 23. 8. 1987 u příležitosti výročí paktu Molotov-Ribbentrop se zúčastnilo jen pár set lidí a tato demonstrace byla z demonstrací paralelně probíhajících v hlavních městech pobaltských republik nejmenší, do lidského řetězu napříč pobaltskými republikami se při kulatém výročí paktu 23. 8. 1989 však již zapojil více než milion lidí.

Když americký prezident Ronald Reagan 11. 2. 1988, několik dní před 70. výročím vyhlášení novodobého litevského státu, proklamoval, že USA nikdy neuznaly inkorporaci pobaltských států a 32 amerických senátorů zaslalo otevřený dopis Michailu Gorbačovovi s apelem, aby nezasáhl proti oslavám výročí proklamace litevského moderního státu 16. 2., stranické vedení odpovědělo aktivizací sovětských historiků, kteří za datum zrodu moderní litevské státnosti označili proklamaci sovětské moci z 16. 12. 1918 a nikoli proklamaci Litevské rady (Lietuvos Taryba) z 16. 2. 1918. Prestižní litevští historici Robertas Žiugžda a Kostas Navickas bagatelizovali význam Litevské rady poukazem na tehdejší německou okupaci a využívání rady jako faktického nástroje německé okupační správy. Podle tiskové agentury ELTy z 11. 2. 1988 mělo 60 000 občanů republiky podepsat protestní rezoluci vyzývající Nejvyšší sovět LiSSR, aby vystoupil proti pokřivené interpretaci historických faktů a vměšování amerického Kongresu do vnitřních záležitostí Litvy. Stranické vedení zorganizovalo 15. 2. ve Vilniusu protestní manifestaci za účasti 15 000 lidí.

Proti vzrůstající opozici a kalendářním demonstracím se republikové stranické vedení snažilo zaktivizovat veřejnost. Přelomem bylo plénum Ústředního výboru 6.–7. 5. 1988, které uvolnilo cestu otevřené diskusi v duchu glasnosti. Výzva prvního tajemníka Rindaugase Songaily k eliminaci buržoazního nacionalismu a vystoupení veřejnosti na podporu republikového vedení nesplnila zamýšlený cíl, naopak rychle rozštěpila historickou obec, přičemž přívrženci tradiční sovětské interpretace zůstali v menšině. Stranické vedení se nemohlo spolehnout ani na Ústav stranických dějin při ÚV KSL, když jeho ředitelka Vanda Kašauskienė vystoupila v diskusích proti oprávněnosti stalinských tezí o zostřování třídního boje v Litvě po druhé světové válce, hájených stále historikem J. Jermalaivičusem.

První podnět k revizi litevského sovětského historického obrazu vzešel od oficiálních a respektovaných literátů – spisovatele Vytautase Martinku-

se a básníka Justinase Marcenkevičiuse na stránkách časopisu *Literatūra ir menas*, ale hlavními kritiky se stali spolupracovníci Institutu litevských dějin akademie věd Liudas Truska, Gediminas Rudis a Vytautas Žalys. Navzdory prudkému vzestupu zájmu veřejnosti o litevské dějiny nebyla v začátcích diskusí nad dějinami autorita historiků (především moderních dějin) jako vědců vysoká, protože byli ztotožňováni se sovětskou schematickou a tendenční koncepcí.

Volný prostor k detronizaci paradigmatů sovětských moderních dějin otevřela celorepubliková konference, kterou zorganizoval Ústav litevských dějin 31. 5.–1. 6. 1988. Konzervativci nedokázali obhájit tradiční interpretaci. Ustupovali ofenzivě revizionistů nejen na stránkách odborného tisku, ale i v učebnách a v litevských masmédiích a přesouvali své publikační aktivity z litevského tisku do ruskojazyčného tisku. Právě v těchto a následujících diskusích nastoupila silná mladá generace historiků, kteří pak během devadesátých let zaujali přední pozice v litevské historiografii. Vstoupili do veřejných diskusí v souvislosti s destalinizací sovětské společnosti, přičemž vedle problematiky stalinských deportací a represálií proti litevskému obyvatelstvu roku 1940, koncem čtyřicátých a na začátku padesátých let začali věnovat pozornost dosud opomíjeným tématům litevské meziválečné státnosti – okolnostem vzniku sovětské republiky na teritoriu Litvy koncem roku 1918, sloučené v únoru 1918 s Běloruskem v jeden celek Litbel. Historici poukázali na slabost sovětské moci v Litvě, na její plnou závislost na bodácích Rudé armády. Věnovali pozornost proklamaci a utváření litevského státu, jenž byl dosud pejorativně sovětskou historiografií označován za buržoazní stát, který byl plně závislý na zahraničních protektorech – v první fázi Německu a později Velké Británii. Přes uznání jeho počáteční slabosti jej de facto rehabilitovali jako alternativu vůči sovětskému systému.

Odsouzení stalinských deportací a teroru, jemuž padli za oběť i komunisté, bylo tématem, které bylo iniciováno z Moskvy a mělo podporu Gorbačovova reformního vedení a nutně z něj nevyplývalo zpochybnění existence Litvy jako součásti SSSR. Poukazy na oběti stalinských čistek mezi litevskými komunisty v sobě obsahovaly určitou rehabilitaci reformních komunistů. Oproti tomu druhé dva okruhy diskusí – ustanovení sovětské moci v Litvě, postoj komunistů k litevské státnosti – a především klíčové okolnosti paktu Molotov-Ribbentrop, umístění sovětských vojenských posádek v Litvě a následující anexe Litvy a nastolení sovětského režimu zpochybnily tezi o socialistické revoluci a připojení Litvy k SSSR v důsledku

vnitřního revolučního procesu a podlamovaly vůbec legitimitu Litvy jako sovětské republiky.³

Klíčový význam měla pro obnovení litevské státnosti diskuse o existenci tajných dodatků k paktu Molotov-Ribbentrop a smlouvy o přátelství a hranicích z 28. 9. 1939, kterými si SSSR a Německo rozdělily mocenské zájmové sféry ve východní Evropě. Zveřejnění existence tajných dodatků a uznání jejich existence vyvrátila tezi o socialistické revoluci v Litvě a ostatních pobaltských státech a zcela zpochybnila legalitu připojení k SSSR. Bylo to období bouřlivých diskusí v masmédiích, na odborných fórech, na univerzitách, reformní historici vystupovali i na masových demonstracích.⁴ Poměrně rychle se malá skupina dogmatických historiků, držících se sovětského paradigmatu, dostala do izolovaného postavení.

Účast v diskusích spoluvytvářela vzrůstající kredit reformních historiků, což představuje patrný rozdíl oproti situaci v sousedním Lotyšsku, kde postoj historiků k revizi sovětského historického dogmatu byl váhavější a značně ambivalentní, a kde motorem zájmu o sporné otázky moderních dějin a tlaku na jejich vysvětlení zůstali spisovatelé a umělci. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let začaly vycházet dosud tabuizované práce litevských meziválečných historiků – Adolfa Šapoky, Zenona Ivinskise a dalších. Jedním z příkladů doslova hladu po historii může být druhé vydání práce sudetoněmeckého historika Josefa Pfitznera o velkoknížeti Vitoldovi (Vytautasovi), které vyšlo roku 1989.⁵

Vyšly memoáry litevských diplomatů, z nichž největší význam měly vzpomínky posledního ministra zahraničních věcí meziválečné Litvy Juozase Urbšyse zachycující plasticky šok ze sovětského diktátu, dále paměti diplomata Edvardase Turauskase, Petruse Klimase a řady dalších.⁶ Paměti ukazovaly na odlišnost reálného průběhu sovětizace od sovětské interpre-

³ Přehledně k hlavním problémovým okruhům a „přelomu“ sovětského modelu O. Bivienė, XX. am. Lietuvos valstybingumo problemos 1988–1990 m. istorikų darbuose, in: Lietuvos istorijos studijos 2 (1991), s. 113–126.

⁴ A. E. Senn, Perestroika in Lithuanian Historiography: The Molotov-Ribbentrop Pact, The Russian Review 49 (1990), s. 43–56.

⁵ Josef Pfitzner (Pficneris), Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas, Vilnius 1989. První vydání vyšlo v Kaunasu roku 1930 a bylo oceněno u příležitosti Vitoldova jubilea. Německá původní verze Josef Pfitzner, Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann, Brünn – Prag – Leipzig – Wien 1930 (Schriften der philos. Fakultät Dt. Universität in Prag 6).

⁶ J. Urbšys, Litva v gody surovych ispitaniuj 1939–1940, Vilnius 1989; Edvardas Turauskas, Lietuvos nepriklausomybės netenkant, Kaunas 1990; Petras Klimas, Iš mano atsiminimų, Vilnius 1990.

tace revoluční situace a socialistické revoluce. Diskuse probíhaly na stránkách kulturních časopisů a samozřejmě novin, méně již historických periodik vzhledem k časovému faktoru. Potřeba rychle reagovat způsobila, že jen výjimečně se objevovaly větší studie. Knižní produkce byla výstupem starších bádání a odpovídala sovětským paradigmatům.

Nástup perestrojky se ale již promítl do nástinu litevských dějin M. Jučas, I. Lukšaitė a V. Merkyse, ukončených rokem 1917. Pokračování moderních dějin vzhledem k probíhající destrukci sovětské historické koncepce ale nevyšlo.⁷ Jak sám název napovídá, jednalo se o první dějiny Litvy po druhé světové válce, dosud všechny syntézy se povinně vztahovaly k Litevské sovětské socialistické republice, k níž jako kulminaci litevských dějin interpretace předchozího historického vývoje cílila. Starší dějiny neobsahovaly natolik sporná témata, nebyly pod přímým ideologickým dohledem jako moderní historie. Rozvoji bádání nad středověkým litevským státem přála sama logika staletého konfliktu s řádem německých rytířů, úspěšná litevská obrana proti křižáckému tlaku, která mohla být ideově využita ke konstrukci asociací s druhou světovou válkou. Sovětská historiografie koncepcí litevského velkoknížectví jako obranného štítu proti „Drang nach Osten“, agresi ze západu, zvýrazňovala vztahy s Rusí, ruské kulturní vlivy.⁸ Negativní hodnocení polsko-litevské unie navazovalo na práce aktivistů litevského národního hnutí a meziválečné litevské historiografie.

Důležitým výstupem diskusí v letech 1988–89 byl sborník studií reformních historiků Ústavu litevských dějin „Nový pohled na litevské dějiny“, vydaný v roce 1989 litevsky, a v následujícím roce na něj navazující „20. století: problémy litevské státnosti“ zachycující erozi sovětského historického paradigmatu. Doplněné a aktualizované články z obou sborníků vyšly rovněž v ruském překladu na konci jara 1991.⁹

Nové poznatky přecházely do praktické roviny v závislosti na politickém dopadu. 20. 8. 1988 stranický tiskový orgán Pravda (Tiesa) publikoval výnos rady ministrů a ÚV LKS o nápravě vyučování v litevské literatuře a historii, byly zahájeny práce na změně struktury výuky historie jak ve vysokém, tak i středním a základním školství. Do středního školství byl zaveden

⁷ M. Jučas/I. Lukšaitė/V. Merkys, Lietuvos istorija: Nuo seniausiu laikų iki 1917 metu, Vilnius 1988.

⁸ V. Krapauskas, Marxism and Nationalism in Soviet Lithuanian Historiography, Journal of Baltic Studies 1992, (č. 3), s. 239–260.

⁹ Naujas požiūris į Lietuvos istoriją, Kaunas 1989; XX. amžius, Kaunas 1990; Novyje vzgljady na istoriju Litvy, Kaunas 1991.

stohodinový kurz litevských dějin. Litevské dějiny se předtím nevyučovaly, byly rozplynuté v dějinách Ruska a SSSR. Zásadní strukturální přeměny ve školství se však uskutečnily až po obnovení nezávislosti na začátku devadesátých let. Jestliže na začátku devadesátých let výuka litevských dějin byla do značné míry koncipována s důrazem na evropskou dimenzi litevských dějin jako reakce na předchozí sovětská paradigmatata, pak od druhé poloviny devadesátých let si začali uvědomovat převažující interpretace litevských etnických dějin a upozorňovat na multikulturalitu dějin Litvy.¹⁰

Konference litevských historiků na konci května 1989 definitivně vyvrátila teze o socialistické revoluci v Litvě a ostatních pobaltských státech a označila ztrátu litevské nezávislosti za důsledek sovětsko-německého paktu, tajných dodatků a protiprávního připojení. Deklarace republikové suverenity z 26. 5. 1989 začala do praxe převádět závěry historiků. Stranické vedení akceptovalo závěry jen zčásti.

V červenci 1989 z iniciativy Nejvyššího sovětu LSSR byla sestavena komise pro zkoumání německo-sovětských smluv a jejich důsledků a v závěrečné zprávě publikované 22. 8. 1989 ve stranickém tiskovém orgánu Tiesa komise došla k závěru, že usnesení litevského lidového sejmu z 21. 7. 1940 o připojení k SSSR bylo ilegální. Předseda komise litevské akademie věd a zároveň tajemník ÚV KSL Juris Požela prosadil do závěrečné redakce zmírňující korektury, ale i tak byla inkorporace do SSSR jako důsledek paktu Molotov-Ribbentrop prohlášena za mezinárodní zločin a uznána zjevná nedemokraticnost voleb. Požela zároveň varoval, že předchozí vyhlášení republikové suverenity se nerovná obnovení buržoazní státnosti a nezpochybňuje začlenění pobaltských států do SSSR.¹¹ Až volební vítězství Sajudise a sestavení ústavní většiny v Nejvyšším sovětu LSSR umožnilo dovést historické závěry do konce včetně proklamace obnovení nezávislosti 11. 3. 1990.¹²

Během procesu obnovení nezávislosti došlo k „aktualizaci“ historie, která se stala důležitou složkou politického a ideologického zápasu. Litevská

¹⁰ Vilija Adeškevičienė, Controversies Related to the Development Of National Identity in the Curriculum of Lithuanian Common School in the Context of European Dimension, in: P. Jucevičienė/G. Merkys/G. Reinert (edd.), *Towards the Learning Society*, Frankfurt/Main 2002, s. 287–300.

¹¹ B. Christophe, Staat versus Identität. Zur Konstruktion von „Nation“ und „nationalen Interesse“ in den litauischen Transformationsdiskursen von 1987 bis 1995, Köln 1997, s. 116–119.

¹² Podrobněji k přestavbě a obnovení nezávislosti Lietuvos suverenito atkūrimas 1988–1991 metais, Vilnius 2000.

historická věda se plně zapojila do procesu demontáže sovětské ideologie a postavila předpoklady pro obnovení litevské státnosti. Hlad po historii, a to nejen o nejnovejší 20. století, mezi veřejností byl opravdu obrovský, a této vlně zájmu odpovídala oživená cílená kultivace tradice litevské státnosti (v masových nákladech se tiskly rodokmeny vládnoucí litevské dynastie Gediminasovců, mapy litevského velikého knížectví, Matejkův obraz Grunwaldu) a nové hodnocení zapojení Litvy do orbity západního křesťanství a kultury jako protikladu vůči východnímu, resp. sovětskému orbitu.¹³ Romantizující historismus se vzhledem k tradici litevské středověké státnosti stal integrální složkou již ideologie národního hnutí v posledních dvou desetiletích 19. a začátku 20. století, ačkoliv národní aktivisté nenavázali na tradici zemského patriotismu litevského velkoknížectví, nýbrž postavili svůj program na litevském etnickém jádru.¹⁴ Základní funkcí sovětské historiografie bylo zdůvodnění oprávněnosti sovětského režimu; nelze však nevidět, že formulace i nových paradigmatů litevské historie byla velice důležitou složkou hledání nové nacionální identity Litvy.

Vývoj po obnovení nezávislosti

Na začátku devadesátých let po obnovení samostatnosti a rozpadu SSSR zájem veřejnosti, tak excitovaný na konci osmdesátých let, o historii poklesl. Po obnovení státnosti se prioritou stala hospodářská transformace a její sociální důsledky absorbovaly pozornost většiny společnosti. Tehdy však začaly vycházet první výsledky serióznějšího historického výzkumu, těžícího ze zpřístupnění archivů. Historie se mohla odideologizovat, historikové začali kritičtěji zkoumat nacionalistická paradigmatata litevských dějin, která byla přejata z meziválečného období a rozvíjená v emigraci, klást otázky a hledat vysvětlení nejen v interpretačním rámci tradiční, z pozitivistického odkazu vycházející historiografie.

Negativní důsledky ekonomické krize působily v úloze determinant bádání. Na rozdíl od situace v ostatních pobaltských státech se v Litvě plně uplatnila v historiografii kritická generace z druhé poloviny osmdesátých let a význam historiografie jako vědy nebyl nikdy zpochybněn natolik, aby

¹³ Christophe, *Staat versus Identität*, 1997, s. 90.

¹⁴ V. Krapauskas, *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*. Boulder 2000, s.118n.

vedl k masovému odchodu mladých historiků. Příčinu lze vidět v úloze historie v litevské společnosti. Historismus sehrál důležitou roli při vymezování nové identity litevské společnosti a definování státnosti během devadesátých let. Zájem veřejnosti, ale i rovněž politické scény o litevskou historii byl stále značný, ačkoliv nebyl plně totožný s vůlí politiků pozorně naslouchat argumentům odborníků vůči historickým stereotypům a jejich varováním před selektivností a instrumentalizací. Někteří historici moderních dějin se uplatnili ve státní diplomacii a analytických střediscích litevské politiky.

Postupně se především v oboru dějin 19. a 20. století prosadila silná generace mladých historiků, kteří vystoupili nejdříve proti sovětské koncepci litevských dějin a poté odmítli konzervativní nacionalistickou koncepci. Kritická interpretace litevských dějin byla do značné míry ovlivněna pracemi litevského historika Vincase Trumpy, který žil v USA.¹⁵ Trumpa zasahoval svými kritickými glosami do dění na konci osmdesátých a během devadesátých let. Do diskusí vstupoval a ideové východisko z uzavření sebestředného litevského nacionalismu představoval básník a spisovatel Tomas Venclova, který v americké emigraci zahájil kulturní podnětný dialog s polským básníkem a nositelem Nobelovy ceny za literaturu Czeslawem Milozem, rovněž rodákem z Litvy.¹⁶ Venclova byl úzce napojen na okruh litevské liberálně demokratické emigrace kolem periodika Santara-Šviesa, která iniciovala diskusi nad citlivými otázkami litevské minulosti.

Litevská historiografie v emigraci jinak neměla natolik silnou pozici jako např. lotyšská. Ideově i personálně vycházela z meziválečné litevské historické školy. Dominovala v ní spíše nacionalistická interpretace zakladatele litevské moderní historiografie Adolfa Šapoky z třicátých let, která odmítala polskou interpretaci christianizace Litvy a polsko-litevské unie a výrazně kriticky posuzovala v historiografii soužití Litvy s Polskem.¹⁷ K nejvýznamnějším osobnostem, jejichž díla překonávala limity meziválečného nacionalismu a našla širší ohlas, patřili vedle V. Trumpy spoluautor i dnes hojně citované syntézy vývoje sovětizovaných pobaltských republik Romualdas Misiūnas,¹⁸ autor kritické publikace o krizi litevského autorita-

¹⁵ Vincas Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje*, Chicago 1989.

¹⁶ L. Donskis, *Identity and Freedom: Mapping nationalism and social criticism in twentieth-century in Lithuania*, London – New York 2002, s. 121–157.

¹⁷ *Lietuvos istorija* (red. A. Šapoka), Kaunas 1936.

¹⁸ R. Misiūnas/R. Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence*, London 1983.

tivního režimu Leonas Sabaliūnas¹⁹ a autor prací o vzniku moderního litevského státu a vilenském konfliktu Alfred E. Senn²⁰).

Hlavní vědecké instituce a pedagogická pracoviště

Po obnovení nezávislosti byla hlavní pozornost věnována otázkám litevské státnosti, zahraniční politiky Litvy, zkoumání sovětského teroru a rezistence a tomu odpovídalo i vybudování institucionální sítě historických pracovišť, jejich badatelská profilace a formulace vzdělávacího programu a vědeckého výzkumu. Výsledkem již během perestrojky diskutované reformy vědeckého výzkumu a vzdělávacího systému byl zákon přijatý Nejvyšší radou Litevské republiky 12. 2. 1991, který vytvořil právní rámec administrativní decentralizace, autonomie, demokratizace a propojení vědeckých a vysokoškolských institucí. Jeho uplatnění v praxi bylo ovlivněno tíživou ekonomickou situací; krizí, která limitovala výrazně finanční prostředky pro vědu a vysoké školství všeobecně. V roce 1996, kdy litevská ekonomika nabrala po pětileté pauze dech, činily prostředky na vědu a vysoké školství 6,46 % státního rozpočtu a 1,18 % hrubého domácího produktu.²¹

Sít pracovišť věnujících se historii lze rozdělit na pracoviště věnující se primárnímu výzkumu – Lietuvos istorijos institutas (Ústav litevských dějin), muzejní a dokumentační pracoviště, kde specifické postavení zaujalo Centrum výzkumu genocidy a rezistence obyvatel Litvy, a na vysokoškolská pracoviště. Vzhledem k mzdovým problémům bylo běžné personální propojení, zaměstnání na několika pracovištích, především specialisté vědeckých institutů učili na několika vysokých školách zároveň. Do značné míry právě vědecké osobnosti určovaly zaměření studia a výzkumných úkolů, přitahovaly zájem posluchačů; jejich odchod ovlivnil změnu zaměření pracoviště.

a) Jako centrum historického bádání se udržel Ústav litevských dějin. Jeho pracovníci měli dominantní, až sedmdesátiprocentní podíl na litevské

¹⁹ L. Sabaliūnas, *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism 1939–1940*, Bloomington 1972.

²⁰ A. E. Senn, *The Emergence of Lithuania*, New York 1959; Týž, *The Great Powers and the Vilna Question 1920–1928*, Leiden 1966.

²¹ *Acquaintance with Lithuania: Education, Science, New Technology*, Vilnius 1997, s. 24–25.

historické produkci. Pracoviště bylo původně součástí Institutu lituanistiky vytvořeného již na začátku roku 1939. Sovětská vláda začlenila historický ústav roku 1941 do nově založené akademie věd. Po obnovení nezávislosti byl usnesením litevské vlády 21. 6. 1991 zaregistrován jako samostatné vědecké zařízení jen volně spojené s Akademií věd Litevské republiky a v prosinci 1993 vytvořil vědeckou a studijní asociaci s kaunaskou Univerzitou Vytautase Velikého. Ve spolupráci s kaunaskou univerzitou zajišťoval od roku 1998 doktorandské vzdělávání a habilitace. 10. 7. 2002 vláda potvrdila jeho novou koncepci rozvoje.

Institut zaměstnával na více než 60 promováných a habilitovaných vědeckých pracovníků. Institut se skládal ze sedmi vědeckých oddělení, knihovny, sbírky rukopisů a vydavatelství. Vedle historických oddělení v něm bylo začleněno archeologické a etnografické pracoviště. Měl stálý rozpočet umožňující provoz institutu, ale vědecký výzkum a ediční aktivity byly financovány prostřednictvím vládních grantů a dalších grantů včetně mezinárodních (Evropská unie). Jako základní směry výzkumu byly stanoveny: vývoj litevské společnosti do začátku 21. století, archeologická a etnologická bádání; na začátku století začala být zvýšená pozornost věnována holocaustu a problematice kolaborace a rezistence za druhé světové války, problematice modernizace litevské společnosti a vztahům a konfliktům s menšinami. Nejvýznamnějším projektem se stala příprava dvanáctisvazkové syntézy litevských dějin, která bude vycházet do roku 2011.²²

b) Několika přeměnami prošlo Výzkumné centrum genocidy a rezistence litevského obyvatelstva (Lietuvos gyventojų, genocido ir rezistencijos tyrimo centras), jehož základem byla Komise Sajūdisu 1989 pro zločiny stalinismu, roku 1991 přeměněná na Výzkumné centrum represí v Litvě (Represijų Lietuvoje tyrimo centras), fungující při Sociologickém, filozofickém a právním institutu. Roku 1997 bylo sloučeno muzeum genocidy s výzkumným centrem RLTC prie Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC). Jeho hlavní náplň tvořil výzkum sovětských represálií (genocida obyvatelstva Litvy včetně holocaustu za druhé světové války). Středisko vydávalo monografie, od roku 1997 začal vycházet dvakrát ročně časopis Genocidas ir rezistencija. Středisko iniciovalo za účasti litevských a mezinárodních historiků řadu konferencí k problematice sovětské okupace, sovětského teroru, deportací a rezistence. Za jeden z nejdůležitějších edičních výstupů lze považovat první díl edice doku-

²² Podrobněji k činnosti Ústavu litevských dějin <http://www.istorija.lt>.

mentů Lietuvos gyventojų genocidas. Z druhého dílu, dokumentujícího perzekuci obyvatelstva, byly doposud vydány dva svazky dovedené zatím do písmena S.²³

c) Rozsáhlou reformu doznala výuka historie na vysokých školách. Navýšil se počet posluchačů, přičemž tento nárůst byl z větší části kryt zavedením poměrně vysokých poplatků za studium (ve výši zhruba 2000 až 3000 litů za semestr) a především vzniklo několik nových univerzit. Fakulty humanitních věd vznikaly zpravidla přeměnou bývalých pedagogických institutů. Byla provedena reorientace studia a zaveden systém kompatibilní se západním. Na všech humanitních oborech bylo studium rozděleno do tří stupňů. Bakalářské studium trvalo čtyři, magisterské dva roky. Vysoké školy se otevíraly postupně i směrem do zahraničí na základě zprvu bilaterální výměny studentů a vědeckých pracovníků, využití rozvojových programů nadací a společných grantových projektů, později na základě evropských programů (Socrates, Erasmus a další). Tento proces, cílící k dosažení kompatibility a integraci litevského vysokého školství do evropského vzdělávacího systému v podstatě rezonoval hlavními tendencím celkové transformace litevské společnosti a integrace Litvy do západních politických a hospodářských struktur. „Otvírání oken do Evropy“ znamenalo na druhou stranu stagnaci kontaktů s postsovětským prostorem, na čemž se podílely rovnoměrně politické a finanční determinanty.

Nejdůležitější centrum vzdělávání představovala Historická fakulta Vilniuské univerzity, která zajišťovala vzdělávání odborníků ve všech třech stupních – bakalářském, magisterském a doktorandském. Vilniuská univerzita byla za sovětského období jedinou univerzitou v republice. V polovině devadesátých let měla univerzita 12 fakult. Fakulta historie vznikla roku 1968 oddělením od Filozofické fakulty. Po reorganizaci na začátku devadesátých let se Historická fakulta skládala z pěti kateder (archeologie, starší a středověké dějiny, nové dějiny, dějiny kultury (historiografie), dějin kulturních společenství – litevských menšin) a čtyřech výzkumných středisek (Centra archeologických výzkumů, Centra bádání Litevského statutu a Litevské metricky, Centra kulturně společenských studií a Etno-antropologického kabinetu). Fakulta vydávala vědecký časopis Litevské historické studie (Lietuvos istorijos studijos). Výuku zabezpečovalo v roce 2002 celkem 46 odborníků.²⁴

²³ Lietuvos gyventojų genocidas, I. tomas, 1939–1941, Vilnius 1992; Lietuvos gyventojų genocidas, II. tomas, 1944–47, A–J, Vilnius 1998 a K–S Vilnius 2002.

²⁴ <http://if.neo.lt>.

Těžiště výzkumu katedry starších a středověkých dějin bylo zaměřeno na problematiku dějin litevského velkoknížectví v 15.–18. století. V roce 2002 měla 7 vyučujících a 2 doktorandy.

Katedra moderních dějin se skládala z 11 spolupracovníků a 8 doktorandů. Dlouhodobým projektem, podporovaným univerzitou, byl grant Litva během 19.–20. století a její sousedé: politické, kulturní, etnické konflikty a dialogy. Katedra teorie historie a dějin kultury byla personálně nejsilnější (17 pedagogů, 9 doktorandů), tedy dvojnásobek průměru ostatních kateder. Katedra se zabývala teoretickými a metodologickými problémy historiografie, etnologii a studiím etnických minorit, sociální antropologii, dějinami litevské katolické církve. Její širší záběr, interdisciplinarita ovlivněná postmodernismem, byla reakcí na klasickou „čistou“ historii. Jejím hlavním, dlouhodobým projektem, řešeným týmem v čele s doc. A. Bumbauskasem, se stal právě posun litevské historie od politické faktografické historie k sociálním a kulturním dějinám a antropologii. Nejmladší katedra, vytvořená roku 1999, se po určitých změnách konstituovala do podoby ojedinělého multidisciplinárního Střediska pro nestátní kultury. Bylo zřízeno na základě kooperace mezi Vilniuskou univerzitou a Open Society Found v Litvě s cílem implementace studijních programů nestátních minorit. Pokrývalo karaimská studia, starověrce, romská, tatarská studia a ve spolupráci s Vilniuským jidiš institutem studia jidiš.²⁵

Vilniuská pedagogická univerzita (*Vilniaus pedagoginis universitetas*) vznikla na základě usnesení Nejvyšší rady Litevské republiky z 20. 5. 1992 přeměnou a rozšířením pedagogického institutu. Univerzita vybudovala osm fakult. Výuka historie se soustředila na Historické fakultě (*Istorijos fakultetas*). Zabezpečovala vzdělávání učitelů dějepisu a specializovala se na didaktiku dějepisu. Fakulta se podstatně rozšířila na začátku nového století. Jak ukazují údaje ze školního roku 2003/2004, na fakultě dominovali studenti bakalářského studia, počet magistrů byl ve srovnání s nimi zanedbatelný (2319 bakalářů, 192 magistrů). Doktorantské studium nabízelo specializaci na didaktiku historie a sociologii. Výuku zabezpečovalo 72 pedagogů (z toho značná část externistů), mezi nimi 9 profesorů a habilitovaných doktorů, 40 docentů a doktorů. Již od roku 1958 institut vydával populárně vědecký časopis *Istorija*.²⁶ Nejstarší katedrou je Katedra obecné historie, založená roku 1945. V letech 1988–1989 se zde konstituovala Katedra litevské

²⁵ http://leidykla.vu.lt/inetleid/sc-re_02/fakai/5-ISTOR.html.

²⁶ <http://www.vpu.lt/lt/padal.fakultetas>.

historie (Lietuvos istorijos katedra), v roce 1991 katedra baltské prehistorie, zabývající se baltskou etnogenezí, mytologií a etnografií. V témže roce se vydělila Katedra didaktiky historie.²⁷

Vedle Vilniuské univerzity se nejprestižnějším vysokoškolským historickým pracovištěm stala Fakulta humanitních věd Univerzity Vytautase Velikého v Kaunasu (Vytauto Didžiojo Universitetas). Vznikla jako první jazykově litevská univerzita roku 1922 po připojení historického hlavního města Vilniusu k Polsku. Na univerzitě působili první skutečně profesionální novodobí litevští historici, kteří převážně z nacionalistických pozic formulovali pozitivistická paradigmatu litevských dějin; našli zde útočiště i někteří ruští historici (A. Alekna, Z. Ivinskis, K. Jablonskis, J. Jakštas, A. Janulaitis, L. Karsavinas, J. Matusas, A. Šapoka, J. Totoraitis, z ruských historiků připomeňme pobyt I. Lappa).²⁸ Po znovuzískání Vilniusu vláda rozhodla v lednu 1940 o přestěhování do historického hlavního města. V roce 1989 litevská vláda znovuobnovila univerzitu v Kaunasu; výuka se plně rozběhla na začátku devadesátých let. Výukou dějin ve všech třech stupních se zabývala personálně poměrně silná katedra historie, která v doktorandském studiu spolupracovala s Ústavem litevských dějin ve Vilniusu. Akcentováno bylo širší kulturně historické zaměření, řešení teoretických problémů historických a příbuzných věd. Pracoviště se zaměřilo mj. i na zkoumání litevské emigrace a amerikanistiku. Katedra vydávala ročenku *Kauno istorijos metraštis*, věnovanou dějinám Kaunasu a podílela se na vydávání obnoveného interdisciplinárního kulturně historického a literárního časopisu „Práce a dny“ (*Darbai ir Dienos*).²⁹

Univerzita v největším litevském přístavu a třetím největším městě (*Klaipėdos universitetas*) vznikla na začátku devadesátých let jako zcela nová univerzita, aby se zde soustředila bádání a studia problematiky západní Litvy jako specifického regionu, který prošel odlišným vývojem (luteránská tradice, od středověku až do první světové války patřil k Prusku, což ovlivnilo náboženskou a kulturní odlišnost) od většiny Litvy. Vzniklo zde i ojedinělé Centrum pro dějiny Pruska (*Prūsijos istorijos centras*), zabývající se dějinami regionu a západních Baltů. Na začátku července 2003 bylo pracoviště reorganizováno pod novým názvem Institut dějin baltského regionu a archeologický institut. Nový název nasvědčoval posunu profilu

²⁷ <http://www.vpu.lt/lt/padal.apiek>.

²⁸ P. Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940)*, Vilnius 1940.

²⁹ <http://www.vdu.lt>.

k širšímu pojetí vazeb zemí a národů kolem Baltského moře. Výuku historie zabezpečovala vedle něj Katedra historie (Istorijos katedra), jež byla součástí Fakulty sociálních věd, a vydávala *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*.³⁰

Zcela novou univerzitou se stal původně pedagogický institut v centru Žemaitška ve městě Šialiai (Šialių universitetas). Výukou historie byla pověřena humanitní fakulta. Historická studia se soustředila ve Středisku dějin severní Litvy (Šiarės Lietuvos istorijos centras), které se specializovalo na regionální dějiny, dějiny Žemaitška a rovněž na studium litevsko-livonských vztahů.³¹

Hlavní směry bádání a okruhy diskusí

Během první poloviny devadesátých let dominovaly historiografii problémy litevské státnosti, sovětské okupace, represálií, stalinského teroru. Proběhla diskuse o periodizaci litevských dějin, přičemž byla odmítnuta definitivně sovětská koncepce, kopírující ruský historický vývoj. Z řady reflexí je třeba zmínit konferenci, uspořádanou Historickou fakultou Vilniuské univerzity na přelomu května a června 1995, která se pokusila zhodnotit koncepci sovětské litevské historiografie a zařadit je do širšího kontextu.³² Ke konci devadesátých let s výstupy na začátku našeho století se pozornost přesunula k některým „kostlivcům“ ve skříni, z nichž pravděpodobně nejkontroverznějším tématem se stal holocaust židovského obyvatelstva Litvy a postoj a účast Litevců.³³

Stručně v hlavních bodech zmiňme hlavní okruhy problémů, které na sebe soustředily pozornost litevské historiografie:

Témata ze starších litevských dějin:

Vzhledem k tradici litevské středověké státnosti, inkorporované do sovětského historického modelu, byla bádání nad velkoknížectvím a středověkou a raně novověkou litevskou feudální společností poměrně silně

³⁰ <http://www.ku.lt/bria>.

³¹ <http://www.su.lt/lt/part600/hum>.

³² Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai (sudarė A. Bumblauskas – N. Šepetys), Vilnius 1999.

³³ Srv. hodnocení litevské historiografie A. Nikžentaitis, Die Geschichtsschreibung in Litauen: Zehn Jahre nach der Wende, *Österreichische Geschichte* 44 (2002), s. 201–218.

rozvinuta. Oproti moderním dějinám se zde po roce 1991 udržela starší generace erudovaných a respektovaných historiků (M. Jučas, I. Lukšaitė, Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, V. Merkys, A. Tyla). Z problematiky formování litevského středověkého státu a společnosti a jeho novověký vývoj patřily mezi nejdiskutovanější témata:

Předmětem diskusí se stala otázka charakteru LDK, zda ho považovat za litevský nebo ruský stát, event. běloruský stát. Spor o interpretaci charakteru středověkého velkoknížectví měl praktické dopady – spor o státní znak s Běloruskem, který „odstranil“ prezident Lukašenko návratem k staré sovětské symbolice.

Akcentovány byly problémy spojené se zapojením do západního civilizačního okruhu jak při prvním christianizačním pokusu Mindaugase v polovině 13. století, tak christianizace uskutečněné Jogailou (Vladislavem II.). Teorie protizápadního štítu byla odideologizována a akcent byl položen na zapojení do západního orbitu, což konvenovalo s politickými cíli litevského státu během devadesátých let, usilujícího o integraci do západních struktur. Na druhé straně byly potlačeny ruské, resp. běloruské a ukrajinské vazby, zdůrazněna úloha litevského velkoknížectví jako obránce Evropy proti Mongolům a později moskevské Rusi a teorie štítu obrácena opačným směrem.

Předmětem sporu s polskými historiky zůstávala unie s Polskem a její interpretace. Litevští historici trvali na tom, že smlouva z Krevy velkoknížete Jogaily, zavazující za přijetí trůnu k rozsáhlým ústupkům včetně inkorporace Litvy k polskému království, ještě nekodifikovala unii. Spornou byla rovněž interpretace bitvy u Grunwaldu (lit. Žalgiris), jagellonská idea, zachování litevské státnosti i během existence lublinské unie. Přijetí křesťanství, které začlenilo Litvu do západního křesťanského orbitu, bylo oproti odsudku litevských národních aktivistů z konce 19. století a na ně navazující litevskou nacionalistickou a sovětskou historiografii v litevské historiografii vnímáno jako pozitivní prvek. Oproti tomu starší nacionalistický přístup glorifikoval pohanskou Litvu a viděl v recepci křesťanství a feudalizaci země příčinu úpadku země, neboť přijetí křesťanství polským prostřednictvím a působení polské společnosti jako vzorového modelu přineslo ve svých důsledcích polonizaci litevské nobility. Politický konflikt a rozdělení litevských dějin podle nacionálního modelu ovlivnily zařazení panovníků z dynastie Gediminasovců (později Jagellovců) do různých míst hodnotové hierarchie, jak ukázal historik Alvydas Nikžentaitis na vytváření kultů velkoknížete Vytautase (Vitolda) a jeho bratrance velkoknížete a později

polského krále Jogaily (Vladislava II.). Zatímco první se stal národním hrdinou a prototypem ideálního panovníka, bránícího litevské zájmy a symbolem největší slávy a teritoriální expanze litevských středověkých dějin, Jogailovi připadla opačná, negativní funkce státníka, který litevské zájmy zanedbal a stal se polským instrumentem.³⁴

Proti nacionálnímu úhlu negativního chápání polonizace postavil historik středověkých dějin Edvardas Gudavičius koncept propojení polonizace litevské kultury s evropanizací. Důsledkem integrace Litvy do širšího regionálního celku byly různé jazykové varianty litevské kultury – zpočátku běloruský model, po přijetí západního křesťanství převážil polský kulturní orbit. Recepce cizí vyspělejší kultury přinášela adaptaci společenských elit, neznamenal však nutně ztrátu litevské zemské identity.³⁵ Evropanizace v jeho pojetí neznamenal automaticky plnou integraci do západní Evropy, což však bylo chápání, které jednoznačně dominovalo veřejné diskusi devadesátých let s ohledem na sovětskou okupaci, obnovení litevské nezávislosti v letech 1990–1991 a cestu z postsovětského prostoru do západoevropských bezpečnostních a hospodářských struktur.³⁶

Antagonismy čistě nacionalistického pojetí litevských dějin, vyčleňující z historie Litvy (litevského velkoknížectví) dějiny pouze jednoho sledovaného etnika, jehož úloha byla hypertrofována na úkor ostatních etnik, se historik Alfredas Bumblauskas pokusil překlenout multilaterálním přístupem, chápajícím litevské dějiny jako pozitivní průsečík domácí tradice, vlivů západního a východního křesťanství, polské, litevské, ruské (běloruské) kultury. Bez tohoto multilaterálního východiska není možné pochopit dějiny hlavního města Vilnius, „severního Jeruzaléma“, jenž zůstal památkem na setkávání těchto národů, různých křesťanských náboženství, přičemž nelze zapomenout ani na výrazný přínos židovské minority a připomenout je třeba i tatarské a karaimské fragmenty multikulturální mozaiky.³⁷

³⁴ A. Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailo įvazdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius 2002 (Vyšlo též v polské a německé verzi).

³⁵ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius 1999; Týž, *Lietuvos europėjimo kelias* (ed. A. Bumblauskas/R. Petrauskas), Vilnius 2002.

³⁶ I. Vinogradnaitė, „Keilas Europon“: europietiškojo identiteto konstravimas Lietuvos viešajame diskuse 1990–2000, in: *Europa idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis* (sud. D. Staliūnas), Vilnius 2002, s. 180–189.

³⁷ A. Bumblauskas, *The Heritage of the Grand Duchy of Lithuania: Perspectives of Historical Consciousness*, in: G. Potašenko (ed.), *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, Vilnius 2002, s. 7–44.

Témata z dějin 19. a 20. století

V dějinách 19. a začátku 20. století byl vedle pokračování výzkumu litevského národního hnutí patrný zájem o zkoumání myšlenkových proudů a osobností, které představovaly alternativu vůči litevskému nacionalismu – ať již to byli krajowcy, kteří se snažili překonat polský a litevský nacionalismus a navázat na tradici LDK, nebo konzervativní proudy.³⁸

Další okruh problémů představovaly podmínky vzniku moderního litevského státu a jeho zahraničně politické klíčové problémy – vilenská otázka a klaipedská otázka (Memelfrage). V analýze charakteru vztahu k sovětskému Rusku a SSSR dominovala otázka mírové smlouvy a litevské neutrality, s kritikou se setkala krátkozrakost litevské zahraniční politiky při využívání sovětské karty ve vilenské otázce.³⁹ Diskutován byl problém sovětské podpory Litvě ve sporu s Polskem. Doslova malou senzaci vyvolal objev a zveřejnění rozhodnutí politbyra o přímé finanční podpoře litevskému krajně pravicovému nacionalistickému tisku před polovinou dvacátých let, informovanosti sovětského vyslanectví o připravovaném převratu na podzim 1926.⁴⁰ Pozornost byla věnována i sekundování litevské diplomacie sovětské diplomacii během autoritativního režimu v Pobaltí a na mezinárodním fóru.

Ze zkoumání otázek, které se dotýkaly zaběhnutého stereotypu vidění, je třeba zmínit v první řadě problém vztahů s Polskem a sporu o Vilnius, včetně perzekuce polské minority v Litvě; ovšem ne veškerá kritika litevského přístupu byla během devadesátých let publikovatelná. Jde o téma, kde nejvíce přetrvávaly stereotypy z meziválečného a sovětského období. Výsledky bádání historiků se nezdálo střetávaly s protichůdnými politickými zájmy a odporem značné části veřejnosti. Vysoce kontroverzním tématem byla otázka bojových operací polských partyzánů na Vilensku a východní Litvě (Armije Krajowe), činnosti litevských jednotek, bojujících na německé straně proti polskému a sovětskému partyzánskému hnutí a represálie proti civilnímu obyvatelstvu jak ze strany Armije Krajowe, tak litevských jednotek generála Povilase Plechavičiuse.

Problém vztahů s Německem a klaipedské otázky oproti tomu nebyl zatížen nacionalistickými stereotypy. Časová vzdálenost umožnila depoliti-

³⁸ Lietuvių, atgimimo studijos, I–XVII, 1990–2001. Nejvýznamnější z hlediska koncepce i shrnutí poznatků o vývoji společnosti v Litvě během 19. a začátku 20. století je práce E. Aleksandravičiuse/A. Kulakauskase, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius 1996.

³⁹ Č. Laurinavičius, *Lietuvos-Sovietų Rusijos Taikos Sutartis*, Vilnius 1992.

⁴⁰ A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius 1996.

zaci a objektivní přístup ke zkoumání klaipedské otázky a vůbec litevsko-německých vztahů. Výzkum se mohl opřít i o poměrně slušnou finanční bázi. Nejnovější bádání přiznala neúspěšnost litevské centralizační politiky; analyzovala mechanismus připojení Klaipedy tzv. povstáním „místního litevského“ obyvatelstva za spolupráce německé a sovětské diplomacie.⁴¹

Další okruh témat se týkal charakteru sovětského režimu v Litvě. Zkoumány byly podmínky umístění sovětských posádek jako důsledek paktu Molotov-Ribbentrop, situace v Litvě a její anexe v roce 1940, sovětský teror a masové deportace obyvatelstva v červnu 1941 před zahájením německého útoku. Výzkumy upřesnily počty obětí sovětského teroru a deportací a partyzánské války. Rozporuplně byla hodnocena úloha prvního tajemníka Komunistické strany Litvy Antanase Sniečkuse, kdy jeho přímá odpovědnost za sovětské represálie byla zlehčována jeho pozdější snahou udržet autonomní pozice Litvy vůči Moskvě během konce padesátých a v šedesátých letech. Na Sniečkusovu rozporuplnou úlohu v moderní historii Litvy poukázal sborník Fenomén Sniečkuse, vydaný roku 2003.⁴²

Také problematika holocaustu v Litvě, participace Litevců a otázka jejich viny se stala jedním z kontroverzních témat bádání. Seriózní vědecký výzkum byl zahájen s opožděním, kdy problém byl již zpolitizovaný, prezentovaný masmédií. Politizace tématu a propojenost se sporem ohledně restituce židovského majetku však negativně zasahovaly do výzkumu holocaustu jako historického problému.

K jeho formulaci jako historického problému dochází v historiografii relativně pozdě až během druhé poloviny devadesátých let. Vyústěním dosavadního výzkumu se stala obsažná práce bývalého ředitele Ústavu litevských dějin a během poloviny devadesátých let litevského velvyslance v USA Alfonsase Eidintase. Zkoumání vztahů litevského a židovského obyvatelstva a podmínek genocidy bylo zařazeno mezi priority Ústavu litevských dějin a Historické fakulty Vilniuské univerzity.⁴³ Na začátku století se vedle Eidintasovy práce objevila celá řada memoárových prací a studií k holocaustu a dějinám židovské minority v Litvě; Historický ústav ve spo-

⁴¹ V. Žalys, Ringen um die Identität – Kova dėl identiteto, Lüneburg 1993.

⁴² Sniečkaus fenomenas. Prisiminimai ir pamąstymai. (sud. V. Kazakevičius – R. Mališauskas), Vilnius 2003.

⁴³ Lietuvos žydų, žudynių byla: dokumentų ir straipsnių rinkinys (sudare A. Eidintas), Vilnius 2001; A. Eidintas, Žydai, Lietuvai ir holokaustas, Vilnius 2002 (v anglické verzi Jews, Lithuanians and the Holocaust, Vilnius 2003).

lupraci se zahraničními historiky připravil k vydání v angličtině rozsáhlý sborník *The Vanished World of Lithuanian Jews*.

Některé problémové okruhy

Četné monografické výstupy nebyly během devadesátých let doplněny edicemi pramenů k litevské zahraniční politice meziválečného období. Edice z padesátých let byly silně poznamenány ideovou tendenčností. Koncentrace na vlastní martylogii vedla k akcentování výzkumu sovětského teroru a k poměrně pozdnímu zaměření pozornosti na holocaust za druhé světové války.

Nebyla dosud objektivně zpracována otázka vztahu k sovětskému okupačnímu režimu. Pozornost byla věnována mechanismu sovětizace, teroru,⁴⁴ partyzánské rezistenci, ale způsob recepce a zdomácnění sovětského režimu od druhé poloviny padesátých let a zhodnocení úlohy prvního tajemníka Antanase Sniečkuse čekají na solidní výzkum. Politický tlak na pozitivní heroický obraz protisovětských partyzánů znemožňoval vytvoření vyváženějšího obrazu a postžení aspektů důsledků rezistence v každodenním životě litevského obyvatelstva.

Litevští historici na začátku devadesátých let slaběji prezentovali výsledky svého bádání na mezinárodním fóru a ve světové veřejnosti přístupných jazycích. Na začátku devadesátých let se objevily problémy s využíváním zahraničních grantových zdrojů, což bylo dáno do značné míry předchozí sovětskou izolací a jejími důsledky včetně jazykového handicapu. Ke konci století vzrůstala prezentace ve světových a jazycích a regionálních „lingua franca“, vytvořila se síť zahraničních vazeb včetně výzkumu bilaterálních vztahů nejen k dominantním velmocím a sousedům, ale i k dalším evropským zemím, které v minulosti ovlivňovaly litevské dějiny, k severskému a středoevropskému regionu. Založení periodického sborníku *Lithuanian Historical Studies* umožnilo seznamovat světovou historickou obec s výsledky bádání.

⁴⁴ Vyšla edice dokumentů: *Lietuvos gyventoju genocidas, I, 1939–1941*, Vilnius 1992; II. tomas, 1944–47, A–J, Vil. 1998, dokumenty k partyzánské protisovětské rezistenci *Lietuvos partizanų kovos su slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, Vilnius 1996; monografie A. Anušauskas, *Liutuvų tautos sovietinis naikinimas 1940–1958*, Vilnius 1996.

Chyběla citelně syntéza moderních dějin v litevštině (projekt LII do r. 2111), k dispozici zatím není ani nástin dějin v dostupných světových jazycích. Syntéza litevských dějin v angličtině byla dovedena jen do roku 1795, třetímu dělení a zániku polsko-litevského státu.⁴⁵

Během devadesátých let dominoval v knižní produkci spíše zájem o politické dějiny, především na úkor hospodářských a sociálních dějin. Lze však konstatovat, že jako varianta vůči klasickému z pozitivismu vycházejícímu pojetí se konstituovaly směry výzkumu vycházející z postmodernismu. Dosud však citelně chyběly moderní litevské hospodářské dějiny.

Při hodnocení změn, jimiž prošla litevská historiografie během devadesátých let a začátku našeho století, je třeba připomenout, že Litva je poměrně malou zemí a knižní trh je omezený. Tomu však neodpovídala vlastní historická knižní a časopisecká produkce i překladová literatura. Nehovořím jen o kvantitě produkce, která je do jisté míry druhořadým ukazatelem, ale o kvalitě řady prací a o přínosu k teoretickým a metodologickým problémům historické vědy včetně úlohy historiografie a obecněji historismu při formulaci identity moderního národní společnosti.

Příloha

Přehled litevských encyklopedií a hlavních historických periodik

Bibliografie

Bibliografie litevské historie vycházela nepravidelně. Během devadesátých let vyšly pouze dva svazky (*Lietuvos istorijos bibliografija*, Vilnius 1996, 1997). V roce 1992 vyšla bibliografie zahraničních prací z humanitních věd, především však historie (*Užsienio lituanistika. Humanitariniai mokslai*, Vilnius 1992). Dalším zdrojem je každoročně Herder-Institutem v Marburgu nad Lahnem vydávaná bibliografie dějin pobaltských států, do níž byly litevské dějiny začleněny od poloviny devadesátých let. (*Baltische Bibliographie: Schriftum über Estland, Lettland, Litauen* 1994, Marburg, 1995). Navazuje na po druhé světové válce paralelně vydávané kontinuální bibliografie k livonským, resp. estonským a lotyšským dějinám jako oblasti tradičního německého zájmu a na zvlášť vydané dvě výběrové bibliografie k historii Litvy, obsahující přehled produkce za léta 1943–1953 a 1970–1993. Všechny uvedené práce vycházely v *Zeitschrift für Ostforschung*.

⁴⁵ Z. Kiaupa/J. Kiaupienė/A. Kuncevičius, *The History of Lithuania before 1795*, Vilnius 2000.

Encyklopedie

Lietuviškoji enciklopedija (red. Vaclovas Biržiška), Kaunas 1933–1940, kolektiv stačil vydat jen 8 svazků do Gin a poté práci přerušila sovětská okupace a válka.
Lietuvių enciklopedija, vycházející v USA zprvu pod red. Vaclovase Biržišky, Boston Lietuvių, enciklopedijos leidykla 1953–1966, 35 svazků + 2 doplňky.
A. Kviklys, Mūsų Lietuva, I–IV, Boston LEL 1964–68.
Bronius Kviklys, Lietuvos bažnyčios, I–VI, Chicago 1980–1987.
Encyclopaedia Lituanica, I–VI, Boston, 1970–78, (v angl.).
Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–III, Vilnius 1966–71 s doplňkem 1975.
Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–XII, Vilnius 1976–84, doplněk 1985.
Tarybų Lietuvos enciklopedija, I–IV, Vilnius 1985–1988.
Litva, I, Vilnius 1989 (v ruštině).
Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius 2001–, zatím vyšly 3 svazky.
JAV lietuviai, I–II, Vilnius 1998–2002.

Litevská historická periodika a jejich vydavatelé

Lietuvos istorijos institutas:

Lietuvos istorijos metraštis (Ročenka litevské historie), vychází od roku 1971.
Lietuvos atgimimo studijos (Studie litevského obrození), periodický sborník k dějinám litevského národního hnutí, vycházející od roku 1990, vyšlo 17 svazků (poslední vyšel roku 2001), nyní zastaven.
Lithuanian Historical Studies, vychází od roku 1996 a to jedenkrát ročně a obsahuje anglické překlady nejzávažnějších prací litevských i zahraničních autorů k litevským dějinám.

LTSR mokslų akademijos darbai (Práce Akademie věd LiSSR), vychází od roku 1955, Ser. A., Istorija, od roku 1990 přejmenována Lituanistica.

Institut ve spolupráci s dalšími pracovišti, především Historickou fakultou Vilniuské univerzity, vydával edici středověkých a novověkých pramenů velkoknížecí kanceláře a zemských úřadů Lietuvos Metrika.

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas:

od roku 1992 vydává časopis Lietuvos istorijos studijos (Studie litevské historie).
Historické práce vedle toho vycházejí od roku 1954 v celouniverzitním časopise Vilniaus valstybinio universiteto mokslo darbai (Vědecké práce Vilniuské státní univerzity).

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (zprvu Komise Sąjūdimo 1989 pro zločiny stalinismu), roku 1991 Represijų Lietuvoje tyrimo centras při

Sociologijos, filosofijos ir teisė institutas, roku 1997 RLTC vytvořen Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras /LGGRTC/:
Centrum vydává od roku 1997 periodický sborník Genocidas ir rezistencija a edici dokumentů: Lietuvos gyventojų genocidas, I, 1939–1941, Vilnius 1992.
II. tomas, 1944–47, A-J, Vilnius 1998.
II. tomas, K-S, Vilnius 2002.

Vytauto Didžiojo universitetas /obnovena 1989/ – Humanitariniu, mokslų fakultetas – Lietuvos istorijos katedra, Visuotinės istorijos katedra:
Darbai ir dienos (Práce a dny). Periodický sborník vycházel v letech 1930–1940 a jeho vydávání bylo obnoveno roku 1995.

Praeitis /sborník vydávala v letech 1929–1941 Litevská historická společnost/ (Lietuvos istorijos draugija).
Společnost vydala první a druhý díl (Tomas I, Kaunas 1930, Tomas II, Kaunas 1933), nestihla však v důsledku zahájené sovětizace Litvy v letech 1940–41 vydat již připravený třetí díl. Litevská historická společnost obnovila činnost roku 1988 a o čtyři roky později vydala před válkou chystaný sborník (Tom III, Vilnius 1992).

Vilniaus pedagoginis universitetas:
Na začátku devadesátých let se zde konstituovala Katedra litevské historie (Lietuvos istorijos katedra) rozšířená na Historickou fakultu (Istorijos fakultetas). Již od roku 1958 vydávala pedagogická škola populárně vědecký časopis Istorija.

Klaipėdos universitetas, Prūsijos istorijos centras (Středisko pro dějiny Pruska):
Univerzita vydává Acta Historica Universitatis Klaipedensis.